

Методологічна потуга класичної психології та сучасна експериментальна психологія особистості

УДК 159.923.2

Василь Ткаченко

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ, НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ І ПРОБЛЕМИ ЄДИНОГО ОСВІТНЬОГО ПОЛЯ

На основі політико-психологічного аналізу прикметних суспільних явищ в сучасній Україні обґрунтовується теза про закономірну доцільність переходу від мультикультурної до міжкультурної освіти, від співіснування до взаємодії етнічних ментальностей і культур в загальнонаціональному форматі громадянського суспільства.

Ключові слова: мультикультуралізм, національна ідентичність, міжкультурна освіта, громадянське суспільство.

17 червня 2011 р. депутати Берегівської районної ради Закарпатської області ухвалили рішення – розпочинати засідання сесії з виконання гімну Угорщини відразу ж після виконання гімну України. У день голосування у залі були присутні 52 депутати із 62 осіб депутатського корпусу, де 46 – угорці за національністю. За свідченням ЗМІ, це питання обговорювалося в комісіях та президії й не викликало жодних зауважень або заперечень: "перед сесією угорці підходили до решти депутатів і просили підтримати питання про гімн під час голосування. Підходили до всіх без винятку, тому склалося враження, що це організовано кимось згори. Проте українська депутатська меншість підтримала угорську більшість у цьому делікатному питанні. Тим більше, що угорський національний прапор, поряд з українським, а також прапором Берегівського району, майорить на будівлі райдержадміністрації і райради вже багато років" [1]. Тобто, події розвивалися у досить второваному напрямі і, на перший погляд, ніщо не віщувало жодного політичного збурення.

Мислити глобально, діяти локально

Однак реакція на рішення Берегівської районної ради виявилася досить гострою. У заявах правих та ультраправих сил дії ради були охарактеризовані як "антиконституційні, сепаратистські та провокативні", як "антидержавний шабаш" та "подальший наступ угорських шовіністичних кіл на українську державність". Все це згодом вилилось у низку звернень до центральних правоохоронних органів України та Верховної Ради України з вимогами покласти край діям "берегівських сепаратис-

тів". Зі свого боку Берегівська районна прокуратура внесла 21 червня протест на рішення районної ради. У ньому вказувалося, що до повноважень районних рад належить використання лише символіки конкретного регіону, а державна символіка є компетенцією виключно Верховної Ради України. Із цього всього стало очевидно, що в нашій країні все ще бракує того соціального досвіду, який навчає людей уникати помилок та ефективно співпрацювати в руслі настанов ЮНЕСКО "навчитися жити разом" – в нашому випадку як громадян України, що обрали шлях євроінтеграції.

Звичайно, нас має тішити те, що вирішення конфліктної ситуації стало врешті-решт спрямовуватися у правове поле, та й події в Береговому можна було б розглядати як просте непорозуміння локального характеру, яке, мовляв, не варте того, аби відволікати увагу громадськості України від вирішення нагальних проблем загальноукраїнського масштабу. Але може бути й інший підхід – щоб ефективно діяти локально, слід все-таки мислити глобально. А відтак, слід розглянути і берегівські події в контексті тих справді тектонічних глобальних зрушень, які відбуваються нині в світі, а відтак запозичити, зокрема, той досвід вирішення аналогічних проблем, який вже набутий як у Європі, так, зокрема, і в Росії. Адже йдеться про гуманітарну сферу, про людські відносини, де, згідно резолюції Комітету Міністрів Ради Європи, "основні виклики завтрашнього дня на європейському континенті назрівають в галузі освіти і культури" [2].

Ці обставини ставлять ряд запитань і перед сферою освіти. Як може зародити педагогічна думка в даній ситуації? У який спосіб можна активізувати в суспільстві дух толерантності? Які стратегії можуть стати корисними для педагогічної практики? Адже недарма голова комісії ЮНЕСКО з питань освіти Жак Делор зазначав: Наші сучасники потерпають від запаморочення, розриваючись між процесом глобалізації, прояви якого вони спостерігають і часто підтримують, і пошуками своїх коренів, опори в минулому, належності до тієї чи іншої спільноти. Освіта має зайнятися цією проблемою, оскільки більш, ніж будь-коли вона є учасником процесу зародження нової всесвітньої спільноти й опинилася в самому центрі проблем, пов'язаних з розвитком особистості й різноманітних спільнот" [3].

Тут насамперед йдеться про підвищення рівня освіти й виховання громадянської позиції підростаючого покоління з урахуванням: матеріальних, соціальних та психологічних умов, в яких розвиваються й ростуть школярі та студенти; етнічного середовища, де відбувається становлення особистості; міжнаціональних відносин, які за умов кризи мультикультуралізму можуть призвести до громадянського відчуження, а то й протистояння, інспірованого екстремістськими силами.

Мультикультурна освіта

Ще донедавна здавалося, що в зазначеній царині освітнього процесу не мало б бути якихось проблем. На рівні теоретичного дискурсу науковці свого часу дійшли до консолідованої думки про те, що мульт-

тикультурна освіта (англ. – multicultural education) являє собою: 1) концептуальну ідеологічну течію в освітній практиці сучасного демократичного суспільства; 2) освітню стратегію, що являє собою послідовні навчальні процеси (організація, реалізація, результат) вирішення освітніми засобами проблем, які виникають в суспільстві у процесі еволюції національних держав та постколоніальних міграційних процесів. Йшлося про те, що опрацювання навчальних програм і сама організація навчального процесу в рамках стратегії мультикультурної освіти має бути орієнтованою на подолання культурної відчуженості школярів та студентів, на визнання й розвиток основоположних демократичних цінностей: прав людини, свободи, демократії, солідарності, плюралізму.

В контексті зазначеного окреслювалися і шляхи включення в педагогічний процес ефективних форм і методів розвитку і виховання школярів та студентів на основі етнокультури, яка вбирала в себе те найцінніше, що було створено віковичною мудрістю народу і знайшло своє яскраве відображення в народній естетиці. Вважалося, що включення в мультикультурну освіту естетичних уявлень різних етносів дозволить ефективно розбудувати розмаїтий етнокультурний простір, в якому підрастаюче покоління буде сприймати красу етнічних традицій, звичаїв і обрядів. Йшлося про те, що етнокультура розвивається на основі спадкоємності, традицій і результатів творчості багатьох поколінь, а відтак, накопичуючи в собі багатий історичний, духовний, естетичний досвід, має важливе значення для розвитку загальної культури, формування творчих здібностей і естетичного смаку особистості. І в цьому був свій сенс, адже освіта мала б враховувати як кількісний фактор нарощування інтенсивності міграції населення в сучасному світі, так і якісний фактор росту національної самосвідомості, пов'язаний зокрема й з появою низки нових держав на пострадянському просторі.

Більше того – відстоювалася думка, що мультикультурна освіта все ширше захоплює й соціокультурні цілі сучасної освіти. Малось на увазі розбудову освіти на принципі культурного плюралізму, визнання рівноцінності і рівноправ'я усіх етнічних і соціальних груп у складі даного суспільства, проголошення недопустимості дискримінації людей за ознакою національної чи релігійної належності, статі чи віку. Все це мало б допомогти обернути різноманіття суспільства на позитивний чинник його розвитку, забезпечити прискорену адаптацію людини до швидкоплинних умов існування, сприяти у формуванні дедалі більш многогранної картини світу. Передбачалось, що чим більше особливостей різних культур буде знати учнівська молодь та студенти, тим більше вони будуть розуміти вчинки та погляди представників цих культур. А це вже шлях до утвердження толерантності в суспільстві, поваги до інших і визнання їх права на власну ідентифікацію на засадах загальнолюдських цінностей [4].

Зрозуміла річ, що з процесом удосконалення Європейського Союзу політика мультикультуралізму вийшла поза національні рамки окремих держав. Так, рада Європи уже в 1970-х роках прийняла стратегію

мультикультуралізму і мультикультурної педагогіки. Однак, тут хотілося б звернути увагу на один здавалося б незначний, але аж надто принциповий момент. З середини 1980-х Рада Європи стала сприяти здійсненню тих освітніх проєктів, які більше не розглядалися як *мульти-* або ж як *транскультурні*, а замість цих термінів стали вдаватися до терміну "*міжкультурна освіта*", що передбачав "взаємодію", а не паралельне існування чи співіснування різних культур. Акцентувалося на тому, що у "*міжкультурної*" перспективи є свій освітній і політичний вимір: *взаємодія сприяє найскорішому розвитку співробітництва й солідарності*, ніж відносини домінування, конфліктів, неприйняття й виключення. Але все це – лише квіточки мультикультуралізму, які розквітали буйним цвітом у ХХ ст. Криза чи справжній провал?

У ХХІ столітті довелося скуштувати ягідок. Те, що довго визрівало в тиші кабінетів серед експертів Ради Європи – перехід від *мультикультурної* до *міжкультурної* освіти, від *співіснування* до *взаємодії* – раптом набуло гучного розголосу в політичних заявах провідних державних керівників світу. Виступаючи на зборах молодіжної організації Християнсько-демократичного союзу (ХДС) у жовтні 2010 р., канцлер ФРН Ангела Меркель визнала повний провал спроб побудувати мультикультурне суспільство в Німеччині: "Очевидно, що мультикультурний підхід, котрий передбачав щасливе життя пліч-о-пліч з іншими, повністю провалився... Ті, хто хоче стати частиною нашого суспільства, повинні не тільки дотримуватися наших законів, але й говорити на нашій мові". А відтак, продовжувала Меркель, "вивчення мови має стати обов'язком іммігрантів, як це було раніше, а не добровільною опцією, як це відбувається нині" [5]. Позицію канцлера Німеччини у ставленні до мультикультуралізму в подальшому підтримали прем'єр-міністр Великобританії Девід Камерон та президент Франції Ніколя Саркозі.

Суть проблеми, судячи з усього, полягає не в тому, що іммігранти, живучи в Європі, мають право зберігати свою мову, релігію, культуру й самобутність. Корінь зла, на думку відомого російського експерта, керівника центру з вивчення ксенофобії і недопущення екстремізму Інституту соціології РАН Емілія Паїна полягає в тому, що концепція "мультикультуралізму" розпочиналася з добрих намірів, "але з плином часу ця концепція вже являє собою протилежність засадничій, в ній виродилися всі гуманістичні ідеї, вона не залишає місця свободі людини. Вона робить цю свободу меншою". В реальному житті "мультикультуралізм призвів до геттоїзації етнічних громад. У громадах Лондона, Парижа і Берліна жінка-туркеня чи пакистанка захищена меншою мірою, ніж у своїх ісламських державах. У громадах закони держави не діють". Відтак "кризою мультикультуралізму в Європі назвали той стан, за якого держава і суспільство представлені у вигляді розрізнених спільнот, що живуть пліч-о-пліч, але таких, що не співпрацюють, не ідентифікують себе в якості єдиної держави". Вихід вбачається в одному: основою державної політики в поліетнічному суспільстві "має стати політика громадянської ідентичності" [6].

На превеликий жаль, зазначає провідний експерт фонду "Спадщина" Аріель Коен, "новоприбулі "нові європейці" не хочуть опановувати мову, знайомитися з культурою Європи, нехтують суспільними інститутами, волюючи варитися у власному середовищі. Часто-густо, вони не просто зберігають свою релігію, але вибирають її найбільш екстремістські форми". За цих умов толерантність, яка є однією з головних постулатів сучасного європейського суспільства, виявилася "під загрозою вичерпани себе, зіткнувшись з небажанням мігрантів приймати європейські правила життя". Останні парламентські вибори в країнах Старого Світу показали, що безліч європейських виборців стали все більш радикально налаштованими й не бояться нині показати себе нетолерантними щодо іммігрантів. Вони масово голосують за представників правих партій, які обіцяють повернути країни до традиційного європейського укладу життя, або боротися з радикальним ісламом [7].

Криза як момент істини

Було б легковажно намагатися зводити нетолерантні настанови виборців чи заяви політичних діячів Європи лише до площини політичної психології у сфері етнонаціональних відносин. Всі ці етнічно-расові фобії мають глибокі соціальні передумови і являють собою лише зовнішній прояв нової фази світової кризи, яка із стадії фінансово-економічної переростає нині в фазу соціально-політичну – набуваючи тим самим рис всеосяжної і комплексної світової кризи. Досить кинути погляд у недалеку ретроспективу, як відразу проясниться ще один ординарний до банальності чинник – тренд народного гніву завжди легше всього повернути в річище національно-расового протистояння. Тут варто згадати і невсухаючі антиурядові демонстрації в Греції, і масові заворушення літа 2010 р. в Берліні, і хвилю протестів проти пенсійної реформи у Франції, і студентські протести в Італії та Великобританії. Під час усіх цих акцій був присутній антиіммігрантський акцент, що роздмухувався правими партіями [8]. Врешті-решт на червневому саміті ЄС 2011 р. головний принцип об'єднаної Європи – "вільне переміщення осіб всередині Євросоюзу" – уперше був підданий серйозному коригуванню у бік недопущення в країни ЄС небажаних гостей [9].

Було б необачно вважати, що ці процеси відбуваються аж ген там у Європі і не стосуються України. За оцінкою директора Інституту економіки й прогнозування НАН України Валерія Гейця, стан справ у економіці України призвів до того, що друга хвиля кризи у світі може стати для України спусковим гачком: "Якщо загориться там чи там – ми обов'язково будемо мати серйозну ситуацію". Внутрішні загрози йдуть від того, що "модернізація виробництва відбувається надзвичайно повільно, або не відбувається взагалі. Коштів на модернізацію важко знайти, тому що інвестори у всьому світі не вірять, що відбудеться відновлення економіки, а тому вкладають гроші в активи, які можна буде потім швидко реалізувати". Ситуацію, на його думку, можна було б поправити за рахунок стримування надмірного зростання прибутків вітчизняних олігархів і структурування цих прибутків у напрямі надприбутків, однак "по-

датки на надприбутки так і не увели, проводячи податкову реформу". А за цих умов відновлення цінової конкурентоздатності можливе лише за рахунок девальвації: "іншого виходу немає"[10]. Розвиток подій у цьому напрямі, зрозуміла річ, посилить соціальну напругу в суспільстві.

Створилася доволі інтригуєча ситуація: доводиться лише гадати, на якій стадії кризи деякі політичні сили спробують спрямувати соціальний протест у русло загострення етнонаціональних відносин. За даних умов маємо не допустити подібної ситуації. Оця примітивна "каналізація" кризових процесів у площину, що стосується національної ідентичності, періодичні спалахи кампанії за надання російській мові статусу державної, – все це травмує процес формування національної самосвідомості не лише етнічних українців, але й усіх громадян України, без огляду на факт їх етнічної належності. В азарті аж надто політизованої полеміки мало хто звертає увагу на те, що в реальному житті йдеться не про заперечення російської мови як факту українських реалій. Будь-які спекуляції тут недоречні, бо кожна дитина має знати як мінімум – українську, російську та ще одну з європейських мов.

Тим часом, у ході такого протистояння в тінь штучно відсувається принципова проблема: чи процес "мультикультурності", від якого вже відмовляється Європа, відбуватиметься у нас за рахунок пригнічення української мови як державної та чи корелюватиме з етнічним складом населення України та світовими процесами у сфері етнонаціональних відносин? Тут оцінка мала б відбуватися "за гамбурзьким рахунком" – адже йдеться про стратегію розвитку України, розбудову сучасної української громадянської нації, її національної та громадянської ідентичності. Власне, буде вона українською, чи якоюсь ще? А якщо не українською, то якою? Культурний релятивізм, який утверджує умовний, відносний характер мови і соціонормативної культури, моральних уявлень та понять, за даних умов може зіграти злий жарт. Мовляв, байдуже, яка культура і мова – чи то українська, чи будь-яка інша – головне, щоб добре жилося і копійка водилася.

"Мультикультурність" по-українськи

Зрозуміло, за роки незалежності сталися значні зрушення у сфері мовної політики української школи. Йдеться не про якусь форсовану насильницьку українізацію, а про виконання положення Конституції України та відповідного законодавства про освіту, де закріплено державний статус української мови, визначено місце мов національних меншин, що і є ознакою рівня демократичності тої чи іншої країни. Не все ще так добре, як би хотілося. В середовищі освітян, зокрема, набуло розуміння того, що визнання за українською мовою державного статусу ще не означає переважання української мови в повсякденному спілкуванні школярів.

Незважаючи на суттєві позитивні зміни (відсоток учнів, які навчаються українською мовою зріс за роки незалежності від 47,5% у 1988/89 навчальному році до 80,4% у 2007/08 навчальному році) ситуа-

ція у сфері мовної політики все ще потребує істотних змін. Так, згідно з даними Білої книги національної освіти України, у 2007 р. 85% дітей дошкільних, 80% учнів денних загальноосвітніх, майже 60% учнів професійно-технічних, 83-86% студентів вищих навчальних закладів навчалися українською мовою. Водночас російською мовою відповідно навчалися 14% дошкільнят, 19% школярів, майже 40% учнів професійно-технічних закладів та 14-17% студентів вишів.

Водночас у шкільній практиці забезпечується право національних меншин в регіонах їх компактного проживання на отримання освіти рідною мовою. І це правильно, адже ці люди живуть як автохтони на своїй історичній території, на відміну від африканських чи азійських іммігрантів у Європі. Так, зазначається в Білій книзі національної освіти України, в цілому у 2008/2009 навчальному році українською мовою навчалося 3 608 725 учнів; російською – 779 423 учні; румунською – 21 671 учень; угорською – 16 407, молдовською – 4 756, кримськотатарською – 5 644, польською – 1 389, болгарською – 80, словацькою – 79 учнів. Поза всяким сумнівом, ці статистичні дані наочно ілюструють той факт, що в Україні забезпечується право національних меншин на задоволення освітніх потреб рідною мовою, збереження та розвиток їх етнічної ідентичності [11].

Однак тут слід переосмислити оцю саму "мультикультурність", від якої сахаються в Європі, але яка канонізується в Україні при тому, що несе в собі низку все наростаючих проблем. Чи сприяє така модель навчання, *при недостатньому рівні оволодіння українською мовою*, процесу повноцінної інтеграції представників національних меншин в український соціум? Останні події в Берегівському районі висвітлюють цілий ряд проблем. В цілому у етнічному складі Закарпатської області українці складають 80,5%, угорці – 12,1%, румуни – 2,6%. Берегівщина – особливий район області, де угорське населення становить більшість – 76,3%. У складі самого міста Берегове українці складають 38,9%, угорці – 48,1%, роми (цигани) – 6,4%. За оцінкою заступника голови Закарпатської обласної ради Андрія Сербайло, "на Берегівщині проживає потужна і численна угорська національна меншина, однак культурні, мовні й інші потреби угорців у Закарпатті забезпечені більш ніж чудово – про це добре знають усі закарпатці". Проблема однак у тому, що серед мешканців цього регіону лише кожен шостий розуміє українську мову [12].

Так само підсумки досліджень шкіл національних меншин на Закарпатті висвітлили наявність низки проблем. *Учні цих шкіл недостатньо володіли українською мовою для соціалізації в українському суспільстві.* Ця обставина понижує їх конкурентоздатність при вступі (тестуванні) та навчанні у вищих навчальних закладах. Часто-густо випускники цих шкіл змушені отримувати вищу освіту в Угорщині, де їх радо зустрічають, проголосивши курс на спрощену процедуру надання громадянства. До речі, процедура передбачає складання новоनावерненими громадянами присяги на вірність Угорщині.

І тут постає друга проблема – громадянської ідентичності. Нині в Україні йде паралельно (але на різному рівні й з різною інтенсивністю) двоєдиний процес формування громадянської (політичної) нації при одночасному посиленні самоідентичності української титульної нації. Так само триває процес ідентифікації представників різноманітних національних меншин і корінних народів. У цьому процесі громадянський (політичний) фактор і фактор етнічний діалектично взаємопов'язані. На думку Сергія Кримського, "зараз ми розвиваємося у напрямі утворення політичної нації. Вона в певному розумінні співпадає з поняттям громадянства. Ми – громадяни однієї держави. Політична нація – це український етнос плюс інші етноси, *що визнають базову роль українських цінностей, визнають українську ідею (курсив наш – Авт.)*" [13].

Ми вже не раз наголошували, що ставлення до української мови, бажання оволодіти нею – один із показників виконання компетентісної вимоги ЮНЕСКО – "навчитися жити разом". В разі наявності в освітньому процесі деукраїнізації відбувається порушення важливого документу Ради Європи – "Європейської хартії регіональних мов чи мов меншин", де чорним по білому зазначено, що *"захист і розвиток регіональних мов чи мов національних меншин не повинні здійснюватися на шкоду офіційним мовам і необхідності їх вивчення"* (курсив наш. – Авт.) [14]. Зрозуміла річ, проблему цю слід вирішувати демократично, а національне законодавство України має подбати про забезпечення чіткої, прозорої, зрозумілої мотивації для вивчення української мови. Таку мотивацію може забезпечити лише належне інтелектуальне наповнення країномовних сфер і жанрів.

Підстави толерантності

Навчитися жити разом – це насамперед пошук шляху до консолідації нації. За визначенням відомого чеського дослідника Мирослава Гроха, на процес консолідації впливають як об'єктивні показники (економічні, політичні, мовні, культурні, релігійні, географічні, історичні), так і їх суб'єктивні відображення в колективній свідомості. Особливо важливими є три складові: 1) історична "пам'ять" про спільне минуле, що трактується як "доля" спільноти; 2) насиченість та інтенсивність мовних і культурних зв'язків; 3) соціальна рівність всіх членів групи, організованих у громадянське суспільство [15].

Важливість цих чинників є неперехідною. В силу обставин, що нині склалися в Україні, нам *хотілось би наголосити на пріоритетності саме третього фактору*. Йдеться насамперед про те, що без поступу у напрямі розбудови громадянського суспільства й соціально справедливої держави всі інші попередньо означені проблеми – як усвідомлення спільності історичної долі, так і забезпечення інтенсивності мовних зв'язків – неминуче будуть вирішуватися в недемократичний спосіб. А в подальшому, в разі суспільної деформації, самі проблеми історії й мовлення врешті-решт будуть поставлені в контекст збанкрутілої "мультикультурності" й стануть для України тим самим деструктивним фактором, що неодмінно викликати соціальну напруженість.

Оскільки українська мова має в повному обсязі забезпечувати свою інтеграційно-консолідуючу, організаційну та інформаційну функції в суспільстві, наша країна мала б у перспективі перейти до створення в освіті єдиного україномовного простору. Звісно, тут не йдеться про якийсь адміністративний диктат чи "кавалерійську атаку" чергової політичної кампанії, а про тривалу й настирливу працю у напрямі підвищення рівня інтелектуального наповнення україномовної продукції, в тому числі й за рахунок перекладної іноземної літератури. Вільне володіння українською мовою у всіх вищих навчальних закладах не виключає читання окремих курсів різними мовами світу, залежно від актуальності навчального предмету та компетентності того чи іншого запрошеного викладача. Реалізація цієї вимоги потребувала б комплексного послідовного вжиття заходів адміністративного, науково-методичного, роз'яснювально-пропагандистського характеру. Українська мова в галузі освіти повинна реалізуватися: як навчальний предмет; як основний засіб комунікації і здобуття знань з інших (немовних) сфер пізнання; як засіб розвитку та саморозвитку школяра і студента, творчого самовираження й утвердження особистості в суспільстві. Володіння українською мовою слід було б вважати одним із основних критеріїв оцінки професійної придатності викладачів, керівників навчальних закладів.

І тут за приклад може послужити досвід Російської Федерації. У своїй офіційно затвердженій наказом Міністерства освіти і науки Росії за №201 від 3 серпня 2006 р. "Концепції національної освітньої політики" було проголошено "включення в число головних пріоритетів освіти (поряд із власне освітніми цілями) також і цілі духовної консолідації багатонаціонального народу Росії в єдину політичну націю". Головний розробник Концепції – директор Інституту національних проблем освіти Міністерства освіти і науки РФ М. Кузьмін – наголошував, що в процесі соціалізації підростаючого покоління мають враховуватися два основні компоненти: 1) національно-регіональний, який забезпечує етнічну самоідентифікацію дитини; і 2) федеральний, що *"формує загальногромадянську ідентичність на базі російської культури і російської цивілізації"* (курсив наш – Авт.) [16].

До мовної проблеми слід ставитися делікатно і виважено. У найсучасніших дослідженнях мова розглядається як щонайважливіший засіб комунікації, що безпосередньо бере участь у структуруванні соціального простору, створюючи мовну інтерпретацію світу. Мова формує знання і поняття, що впливають на розуміння соціальної дійсності. Соціологія комунікації, в основі якої лежить мова і мовленнєва поведінка, нині нерозривно пов'язана з теорією суспільства (Н. Луман), характеризується складною багаторівневою ієрархією комунікативних систем. В той же час мова являє собою важливий засіб здійснення влади (Р. Барт), більше того – визначається як інструмент соціальної влади (М. Фуко, Р.М. Блакар). В цілому мова визнається *"носієм різних соціальних практик та інструментом, що формує соціальний простір європейської людини"* [17].

В Російській Федерації, судячи з усього, цю проблему добре усвідомлюють. Про провідну роль російського народу, його культури і мови у формуванні російської громадянської (політичної) нації наголошувалося у виступі президента РФ Д.Медведева перед керівництвом обох палат Федеральних зборів 17 січня 2011 р. (цитуюмо мовою оригіналу): "Вне всякого сомнения, особое внимание должно уделяться русской культуре. Это костяк развития нашей многонациональной культуры... Русские являются самым большим народом нашей страны. Русский язык является государственным"[18]. Міністр освіти і науки РФ А. Фурсенко поставив питання щодо розширення єдиного освітнього простору до меж СНГ: "Ми можемо і повинні добиватися того, щоб наш єдиний освітній простір став прикладом для інших країн і співтовариств" [19].

Отже, в контексті відходу від концепції мультикультурності Росія давно випередила Європу й практично перейшла за допомогою створення єдиного освітнього поля до формування єдиної громадянської нації на основі російської культури і російської цивілізації. Таким чином, і в Європі, і в Росії курс на мультикультурність збанкрутував. Усвідомивши це, нам не доведеться вирішувати для себе традиційну до банальності дилему: "обирати проєвропейський, чи проросійський курс?". Висновок напрашується сам собою – курс має бути "проукраїнський".

1. Подарунок для ультраправих. Закарпаття онлайн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakarpattya.net.ua/ukr-news-84461-Podarunok-dlia-ultrapravyykh>
2. Рекомендация Rec (2001)15 Комитета Министров Государствам-членам по вопросам преподавания истории в Европе в 21 веке [Електронний ресурс]. – Режим доступу: tandis.odihr.pl/.../hre.../CoE%20Rec%202001%2015%20RUS.pdf
3. Делор Ж. Образование: необходимая утопия [Електронний ресурс] / Ж. Делор. – Режим доступу: <http://www.diaghilev.perm.ru/g11/media/sotrud/infl.htm>
4. Смирнова Р.В. Мультикультурное образование в современных условиях развития общества: сущность и качество [Електронний ресурс] / Р.В. Смирнова. – Режим доступу: <http://wecomm.ru/structure/?idstructure=9>
5. Меркель потребовала от иммигрантов учить немецкий язык [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://webground.su/topic/2010/10/17/t21>
6. От мультикультурного раскола к интеграции? Европейская критика и российский путь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uralistica.com/profiles/blogs/ot-multikulturnogo-raskola-k-1>
7. Кризис мультикультурного общества [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.voanews.com/russian/news/Multicultural-society-Europ...>
8. Детальніше див.: Нынешний кризис окажется первым комплексным мировым кризисом со времен Великой депрессии? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ibud.ua/?cat=news&it=11507>
9. Свободное перемещение внутри ЕС приостанавливается [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rdc.ua/rus/digests/show/svobodnoe-peremeshchenie-vnut...>
10. Украина на пороге второго кризиса [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bagnet.jug/news/summaries/ukraine/print/125819>
11. Біла книга національної освіти України / за заг. Ред. академіка В.Г. Кременя. – К., – 2010. – С.57-61
12. ЗІК – Західна інформаційна корпорація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zik.ua/print/2011/06/21/294354>

13. *Крымский С.* Цель нашего существования – вернуться в цивилизованный мир / С. Крымский // *Україна шукає свою ідентичність: зб. статей.* – К. : ВБФ "Поступ", 2004. – С.19.
14. Европейская хартия региональных языков и ли языков меньшинств [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.russian.kiev.ua/legalbase/europe/ets148ru.shtml>
15. *Хрох М.* От национальных движений к полностью сформировавшейся нации: процесс строительства наций в Европе / М. Хрох // *Нации и национализм.* – М. : Праксис. – 2002. – С. 121-145.
16. Проблемы сохранения единого образовательного и духовного пространства России [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.portalus.ru/modules/shkola/rus_readme.php?subaction=
17. *Добреньков В.И.* Социологическое образование и социологическое общество / В. И. Добреньков // *Социологические исследования.* – 2004, - № 4. - С.8.
18. Русские: теперь это не стыдно [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rosbalt.ru/print/810310.html>
19. Фурсенко Андрей. Мы все выросли из одной системы образования / Андрей Фурсенко [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://mon.gov.ru/press/reliz/3076/>

On the basis of political and psychological analysis of significant social phenomena in modern Ukraine, the thesis about the natural advisability of transition from multicultural to intercultural education, from co-existence to interaction of ethnic mentalities and cultures in common national format of civil society is grounded.

Key-words: multiculturalism, national identity, intercultural education, civil society.